

**CONSTANTIN DIACONOVICI-LOGA – DESCHIZĂTOR
DE DRUMURI PENTRU TERMINOLOGIA
GRAMATICALĂ ROMÂNEASCĂ**

LAURA ELENA PASCALE

La sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, traducătorii sau autorii manualelor școlare se confruntau cu necesitatea creării unei terminologii științifice proprii domeniului căreia îi aparținea scrierea respectivă. Astfel, au recurs la introducerea în limba română a unor cuvinte din limbile străine de largă circulație (diferențiindu-se în funcție de perioada istorică sau de provincia geografică) și prin crearea unor cuvinte noi prin procedeul calculului lingvistic. Româna literară neavând încă stabilite norme fonetice și morfologice pentru a putea adapta cuvintele străine, păstra uneori aspectul fonetic și grafic din limbile de proveniență. O altă explicație a frecvenței calcurilor lingvistice se datorează atitudinii puriste cu privire la cultivarea limbii a multor intelectuali români ai vremii, dar și nivelului cultural scăzut al poporului de rând de la sfârșitul secolului al XVIII-lea.

La formarea limbii române literare unice a contribuit și varianta dialectală bănățeană, prin cărțile de popularizare a științelor și prin scrierile marilor cărturari ai vremii. Unul dintre aceștia a fost și Constantin Diaconovici-Loga, care ar putea fi numit deschizător de drumuri pentru terminologia gramaticală românească, dacă ne referim la „românizarea” termenilor gramaticale.

Constantin Diaconovici-Loga, născut pe 1 noiembrie 1770, la Caransebeș, Imperiul Austriei, și decedat pe 12 noiembrie 1850, a rămas o personalitate marcantă pentru cultura românească prin activitatea sa de educator, profesor, autor și traducător de manuale. A predat ca profesor, la Arad și a fost director de școală până în ultimii ani ai vieții. Poate fi numit ctitor de școală românească; este primul care introduce serviciul religios în limba română în Banat; este inițiatorul primei societăți a femeilor române din Pesta. Întors de la studii, din Pesta, a lucrat 18 ani, ca profesor, la Preparandia Română, la Catedra de gramatică, stil și cântare bisericească. A fost implicat în lupta pentru drepturile culturale ale românilor. Lucrările importante pentru dezvoltarea terminologiei gramaticale românești sunt:

1818 – *Ortografia sau dreapta scriere*

1822–1823 – *Gramatica românească pentru îndreptarea tinerilor*

Tipărește cărți ce vor circula în Ardeal, în Țara Românească și în Moldova, pe care le plătește cu prețul propriei case și a suferinței familiei (cele două fiice ajung în grijă statului, la orfelinat).

La apariția lucrării *Gramatică românească pentru îndreptarea tinerilor* (1822, Buda), autorul ei era, de zece ani, profesor la „catedra gramaticii, stilului, și a cântării bisericești în Școlile preparande din Arad”. Așadar, elaborarea lucrării s-a făcut din necesități didactice. Răspândirea ei la începutul secolului al XIX-lea a fost destul de largă și dincolo de Carpați, până în Bucovina.

Gramatica a fost tipărită cu caractere chirilice și cuprinde un cuvânt de mulțumire, dedicat lui Urozie Nestorovici, cel care a făcut posibilă publicarea lucrării; gramatica propriu-zisă este organizată în cinci capitole:

I. *Ortoepia sau Grăirea dreaptă*

II. *Ortografia sau Scrisoarea dreaptă*

III. *De părțile grăirii declinătoare – Etimologia sau Deducerea cuvintelor*

IV. *Sintaxa (Alcătuirea cuvintelor)*

V. *Prosodie sau Măsura tonului.*

Diaconovici-Loga, un adept mai moderat al curentului latinist și cunoscând lucrarea lui Paul Iorgovici anticipează multe dintre reformele pe care le inițiază câțiva ani mai târziu Heliade-Rădulescu, în procesul de impunere a normelor limbii române literare moderne. Avantajul gramaticii sale a fost acela de a fi tipărită în multe exemplare, răspândite în Banat, Transilvania, Moldova și Bucovina, contribuind în felul acesta la crearea unei concepții unitare despre normele ortoepice, ortografice și gramaticale românești¹.

Această lucrare „ocupă un loc demn de atenție în istoria lingvisticii noastre, plasând-se în perioada de tranziție de la un stadiu mai vechi al cercetărilor de acest fel la cel modern, reprezentat prin Ion Heliade-Rădulescu”².

Gramatica românească pentru îndreptarea tinerilor (1822), continuă tradiția gramaticilor bazate pe principii latiniste, care i-au servit, probabil, ca model: Samuil Micu și Gheorghe Șincai, *Elementa linguae Daco-Romanae sive Valachicae* (1780), Radu Tempea, *Gramatica românească* (1797), Paul Iorgovici, *Observații de limbă românească* (1799). Spre deosebire de gramatica lui Radu Tempea, cea a lui Diaconovici-Loga este mai modernă în privința terminologiei și în expunerea mai clară și mai accesibilă prin influența limbii vorbite care se resimte mai ales în partea expozitivă și în exemple³. Acesta nu precizează nicăieri modelul folosit, dar este, în mod sigur, unul latin, care reiese din organizarea materialului și din terminologia folosită.

¹ Vezi Vasile Țăra, „C. Diaconovici-Loga și problemele limbii române literare”, în *Constantin Diaconovici-Loga*, culegere îngrijită de Ion Iliescu, Timișoara, 1971, p. 24–25.

² Olimpia Șerban și Eugen Dorcescu, „Cuvânt introductiv”, în *Constantin Diaconovici-Loga, Gramatica românească*, Timișoara, 1973, p. 20.

³ Vezi Olimpia Șerban și Eugen Dorcescu, *op. cit.*, p. 18–19.

Fiind unul dintre intelectualii bănăţeni luminişti, care pleda pentru organizarea învăţământului în limba română şi pentru tipărirea cărţilor româneşti, conştientizează necesitatea unei sistematizări în domeniul foneticii, deoarece dorea trecerea de la scrierea chirilică, la cea cu caractere româneşti. Înainte de publicarea *Gramaticii româneşti* (1822), acesta tipăreşte în 1818, la Buda, primul capitol din lucrare, cu titlul *Orthografia sau dreapta scrisoare pentru îndreptarea scriitorilor limbii româneşti*. Este „o lucrare cu caracter normativ, cuprinzând reguli ortografice şi ortoepice prin care profesorul bănăţean încerca să ordoneze un domeniu plin de inconsecvenţe”⁴.

În *Gramatica românească* se opreşte asupra unor probleme legate de fonetică şi ortografie în primele două părţi: *Partea întâia: Ortoepia sau Grăirea dreaptă* şi *Partea a doaoa: Ortografia sau Scrisoarea dreaptă*. Face o clasificare amănunţită a celor 39 de „literi” (= sunete), pe care le împarte în „sunătoare” (= vocale) şi „nesunătoare” (= consoane). Vocalele sunt „simple” şi „alcătuite” (= diftongi). Cele simple pot fi „limpede” şi „nesoase” (= nazale), iar cele „alcătuite” sunt împărţite destul de complicat în patru subclase: „arătate”, „ascunse”, „îndoite sunătoare înbinate” şi „îndoite sunătoare desbinate”⁵. Consoanele se împart şi ele în „simple” şi „alcătuite”. „Cele simple” sunt clasificate în: „buzoase” (= labiale); „dînţoase” (= dentale); „limboase” (= linguale) şi „gâtoase” (= velare), iar cele „alcătuite” în „despărţite” (= cele care se pronunţă în silabe diferite) şi cele „nedespărţite” (= care se pronunţă una lângă alta în silabă)⁶.

Aceasta este „cea mai veche descriere detaliată a sunetelor limbii române”⁷, chiar dacă Diaconovici-Loga face şi unele greşeli fireşti pentru începutul cercetărilor fonetice.

În subcapitolul despre „respuderea litererilor” autorul discută regulile de pronunţie în limba română.

Capitolul al II-lea, *De silavire sau slovnire*, conţine definiţia unei „silave”/ „sylave” şi regulile după care se face „silavirea”.

În capitolul al III-lea sunt prezentate regulile după care se face „cetirea” şi „cunoaşterea semnelor”⁸. Aceste „semne” sunt împărţite în trei categorii: „semne întrebuinţate la cuvinte”, „la încheieturi”⁹ şi „semnele care la mai mari despărţituri ale vreunei ziceri se întrebuinţează”¹⁰.

Partea a II-a a gramaticii, denumită „*Ortografia sau Scrisoarea dreaptă*”, face o descriere detaliată a folosirii corecte în scris a „literelor mari”, a literelor

⁴ Olimpia Şerban şi Eugen Dorcescu, „Cuvânt introductiv” la *Gramatica românească* a lui Constantin Diaconovici-Loga, p. 9.

⁵ Constantin Diaconovici-Loga, *op. cit.*, p. 38–40.

⁶ *Ibidem*, p. 40.

⁷ I. Coteanu şi I. Dănăilă, *Introducere în lingvistica şi filologia românească*, Bucureşti, 1970.

⁸ Sunt prezentate semnele de ortografie şi de punctuaţie.

⁹ În nota de subsol (p. 43), Diaconovici-Loga explică: „Încheietura estă vorbă, carea are înţelesul său deplin p.e. *Gheorghe scrie Grammatica.*”

¹⁰ Constantin Diaconovici-Loga, *op. cit.*, p. 45.

„sunătoare” și „nesunătoare”, cu o mulțime de exemple specifice limbii române. Foarte interesant este faptul că explică de ce au intrat în limba română unele „slove” din alfabetul chirilic și ce transformări fonetice au suferit, odată cu evoluția limbii. De exemplu, pentru scrierea literei *î* explică: „acest *î*, mai ales înaintea lui *n* stă, și se scrie în cuvintele românești purcese de la limba Latinească unde se scriu cu *e*. P.e.: *Vântu* vine de la *ventus*, *pământ* de la *pavimentum*. Ba și alte sunătoare înainte de *n* se schimbă în *î*, precum: *prând* vine de la *prandeo*; *plumână* de la *pulmones*; *mâna* de la *manus*”¹¹.

În același capitol se reiau discuțiile din capitolul anterior, în privința despărțirii în silabe și a semnelor de punctuație, dar descrise mai detaliat și cu mai multe exemple¹².

Aceste două părți ale gramaticii lui Diaconovici-Loga ne oferă informații importante pentru istoria limbii române, deoarece făcând diferențierea între ortografie și ortoepie, aflăm cum se scria și cum se pronunța în epoca respectivă.

Gramatica lui Constantin Diaconovici-Loga este un manual care folosește, pe lângă termenii calchiați, și termenii neologici perfect adaptați limbii române.

În „Etimologia” sau „deducerea cuvintelor” autorul clasifică „părțile grăirii” în cinci „declinătoare sau care se apleacă” și patru „nedeclinătoare sau care nu se apleacă”. Cele „declinătoare” sunt: „articolul”, „numele”, „pronumele”, „verbul” și „participiul”, iar cele „nedeclinătoare” sunt: „prepozițiile”, „adverbul”, „interjețele” și „cjugțele”.

În clasa numelui intră „numele înființatoare” (= substantivele), „numele însușitoare” (= adjectivele) și „numele numerului” (= numeralul).

Diaconovici-Loga numește substantivele „nume înființatoare”, care „se declină” după: „gen sau neam”, „numer” și „caz”. Genurile sunt două, ca și declinările: „bărbătesc sau masculin” (declinarea I) și „femeesc sau feminin” (declinarea a II-a). „Numerii sunt doi: singuratic și multuratic”, iar cazurile sunt tot șase, ca în gramaticile latinești: „nominativ sau numitoriul”, „ghenitiv sau născătoriul”, „dativ sau dătătoriul”, „acuzativ sau pârătoriul”, „vocativ sau chemătoriul”, „ablativ sau luvătoriul”¹³.

Autorul gramaticii scrie despre „numele însușitoare sau adjectivul”, cuprins tot în clasa numelor; gradele de comparație sunt clasificate în trei „trepte”: „întâia treaptă” este numită „pozitivă (șezătoare)”, „a doua treaptă” este „cumpănătoare (comparativă)” și „cea de-a treia treaptă” este „covârșitoare (superlativă)”.

„Articolul” este menționat printre părțile de vorbire, intuind cele patru feluri de articole, fără să le numească. Declinarea articolului se face după „gen sau

¹¹ *Ibidem*, p. 49.

¹² *Ibidem*, p. 52–57.

¹³ Constantin Diaconovici-Loga, *Gramatica românească pentru îndreptarea tinerilor*, Buda, 1822; text stabilit, prefață, note și glosar de Olimpia Șerban și Eugen Dorcescu, Timișoara, 1973, p. 59–62.

neam”, „numer” și „caz”, după regulile gramaticii actuale, menționând formele omonime ale nominativului cu acuzativul și ablativul și cele ale genitivului cu dativul, anticipându-l în felul acesta pe Ion Heliade-Rădulescu¹⁴.

Categoria numeralelor, numite „numele numerului”¹⁵, este prezentată amănunțit în clasa numelor. Numerales sunt de mai multe feluri: „numeri temeinici (cardinale)”, „numeri orânduitori (ordinalia)”, „numeri înmulțitori (multiplicative)”, „numeri împărțitori (partitive)”, „numeri deschilinitori (diversative)”¹⁶, „numeri înduplecători (duplicative)”¹⁷.

Diaconovici-Loga se apropie destul de mult de clasificarea pronumelui din gramatica actuală și de terminologia acesteia, dar păstrează și termenul învechit, din dorința de a se face înțeles. „Pronumele” este de opt feluri: „pronumele fățești sau personale”, „pronumele întorcătoare sau rețiproce” (= pronumele reflexive), „pronumele împreunătoare sau cjugitive” (= formele conjuncte ale pronumelui personal), „pronumele stepânitoare – posesive”, „pronumele arătătoare – demonstrative”, „pronumele întrebătoare – interogative”, „pronumele reducătoare – relative” și „pronumele nehotărâtoare – indefinite”¹⁸.

În ceea ce privește categoria verbului, Constantin Diaconovici-Loga alătură neologismele perfect adaptate limbii române termenilor învechiți care mai circulau încă în școlile românești. Verbele „se cjugă” după „moduri, timpuri, număr și persoană”¹⁹. Autorul menționează că româna are cinci „moduri”: „modul arătătoriu” sau „indicativ”, „modul demândătoriu” sau „mandativ” (= imperativ), „modul împreunătoriu” sau „cunjunctiv”, „modul poftitoriu poftitoriu” sau „optativ” și „modul nehotărâtoriu” sau „infinitiv”²⁰. La fel ca în gramatica lui Radu Tempea, sunt menționate și modurile „supin” și „gherundium”, fără a fi explicate și trecute în rând cu celelalte cinci. Supinul este confundat cu participiul perfect pasiv din latină, iar gerunziul nu este privit ca mod. Denumirea timpurilor verbale este surprinzător de actuală, dar cu unele dificultăți în traducerea termenilor latinești pentru perfect compus și mai mult ca perfect: „timpul de acum” sau „presentul”, „timpul nesevărșit” sau „imperfectul”, „timpul trecut simplu” sau „perfectul simplu”, „timpul trecut adăougat” sau „perfectul augmentat”, „timpul mai de mult trecut I-iu” sau „pluscvamperfectul I-iul”, „timpul mai de mult trecut al II-lea” sau „pluscvamperfectul al II-lea”, „timpul viitoriu” sau „futurum”²¹. Diaconovici Loga susține că sunt trei tipuri de „cjugări”: „cjugările verburilor ajutătoare (*a fi*,

¹⁴ Constantin Diaconovici-Loga, *op. cit.*, p. 3437.

¹⁵ Constantin Diaconovici-Loga, *op. cit.*, p. 64–67.

¹⁶ Diaconovici-Loga dă exemplu: „de un feliu, de două feliuri”.

¹⁷ Constantin Diaconovici-Loga exemplifică acest tip de numeral cu numerales cardinale multiplicative: „*de una, îndoit, întreit, împătrat ...*”

¹⁸ Constantin Diaconovici-Loga, *op. cit.*, p. 78.

¹⁹ Constantin Diaconovici-Loga, *op. cit.*, p. 92.

²⁰ *Ibidem*, p. 92.

²¹ *Ibidem*.

a avea, a vrea)”, „cjugările regulate”²² și „cjugările neregulate”. Verbele sunt clasificate și după modul de formare în „verburi de rădăcină” (= verbe radicale), „verburi deduse” (= verbe derivate) și „verburi adesețoare” (= verbe frecventative). O altă clasificare a verbelor, asemănătoare cu cea a gramaticilor latinești este în: „verburi ajutătoare (ausiliare)”, „verburi lucrătoare (active)”, „verburi pătimitoare (pasive)”, „verburi de mijloc (neutre)”, „verburi depunătoare (deponente)”, „verburi întorcătoare (rețiproce)”, „verburi nefățești (impersonale)”.

Tratează „participiul” în același mod ca latinistul Radu Tempea, numind „supin” participiul perfect pasiv din latină. Distinge două forme ale participiului: „foma participiului cea lucrătoare” (= activă) și „foma participiului cea pătimitoare” (= pasivă)²³.

Clasifică adverbele astfel: „adverbiile de rădăcină”, „adverbiile ceale deduse”, „adverbiile timpului”, „adverbiile locului”, „adverbiile cantității”, „adverbiile cvalității”, „adverbiile de întrebare”, „adverbiile de adeverit”, „adverbiile de tăgăduit”, „adverbiile arătării”, „adverbiile îndoirii”²⁴.

Prepozițiile le împarte în două categorii: „prepozițiile ceale despărțite” și „prepozițiile ceale nedespărțite”²⁵, după clasificarea lui Eustatievici. Prepozițiile „nedespărțite” sunt cele care au devenit prefixe în română. El păstrează clasificarea prepozițiilor din gramatica limbii latine după cazul cu care intră în relație: dativ, acuzativ, ablativ.

De asemenea, face o clasificare semantică a „cjugțelor”, oscilând, de cele mai multe ori, între neologism și calc, numindu-le prin doi termeni: „cjugții legătoare sau copulative”, „cjugții despreunătoare sau disiunctive”, „cjugții condiționătoare”, „cjugții causetoare sau pricinuitoare”, „cjugții orânduitoare sau ordinative”, „cjugții închietoare sau conclusive”, „cjugții explicătoare sau tălmăcitoare”, „cjugții împoncitoare sau adversative”, „cjugții timpurie sau temporanee”²⁶.

Propune termenul „interjețe” și realizează o clasificare în funcție de „efectul” pe care acestea îl produc asupra interlocutorului sau ca urmare a stării locutorului în momentul enunțării: „interjețele bucuriei”, „interjețele mâhnirii”, „interjețele rugării și ale poftirii”, „interjețele gonirii”, „interjețele tăcerii”, „interjețele mulțemitoare”, „interjețele strigătoare”, „interjețele urăciunii”, „interjețele de mirare”²⁷.

Constantin Diaconovici-Loga este primul gramatic care acordă un spațiu mai întins sintaxei, folosind termenul „sintaxa (alcătuirea cuvintelor)”, dar o tratează tot din perspectiva părților de vorbire. În partea a patra a gramaticii sale, numită

²² Conjugările regulate sunt împărțite în patru clase de conjugare după gramatica limbii latine.

²³ Constantin Diaconovici-Loga, *op. cit.*, p. 86.

²⁴ Constantin Diaconovici-Loga, *op. cit.*, p. 98.

²⁵ Constantin Diaconovici-Loga, *op. cit.*, p. 98.

²⁶ Constantin Diaconovici-Loga, *op. cit.*, p. 184.

²⁷ Constantin Diaconovici-Loga, *op. cit.*, p. 186.

Sintaxă, o definește ca fiind „aceia parte a Gramaticii, carea ne învață cuvintele (...)”. Sintaxa frazei lipsește, dar face distincția dintre „încheietură” (= propoziție) și „period” (= frază)²⁸. El definește pentru prima dată părțile de propoziție, arătând că propozițiile sunt alcătuite din „sujet” (= subiect), „prezicat” (= predicat) și „ojet” (= obiect): „Sujet se numește persoana sau ființa aceeaia, de carea orece se zice; Prezicat se numește aceeaia ce se zice de Sujet; iară Ojet este ființa sau orice vine în lucrarea Sujetului”²⁹. Un „sujet” poate fi de două feluri: „nominativ care stă la arătare” (= subiect exprimat) și „nominativ care stă pe ascuns” (= subiect neexprimat)³⁰. Tot în acest capitol, autorul precizează și regulile acordului dintre subiect și predicat: „De cumva în vreo încheietură vor fi mai mulți Sujeți, atuncia Prezicatul se pune la numărul multoratec”³¹. În categoria „ojet” (= obiect), folosit cu sensul general de complement deoarece integrează și complementele circumstanțiale: „Aicea se poate întreba și spre ce scop au făcut, și alte adaosuri se pot face a stărilor împrejur și a urmărilor (...)”³².

Sintaxa lui Diaconovici-Loga păstrează modelul latin al sintaxei părților de vorbire și stabilește o serie de reguli prin care se organizează enunțul în limba română. Stabilește foarte clar, prin reguli și exemple, regimul prepozițiilor și al conjuncțiilor, încercând să dovedească că structura limbii române este aceeași cu cea a limbii latine.

Diaconovici-Loga explică folosirea semnelor de punctuație în partea a doua *Ortografia sau Scrisoarea dreaptă*, capitolul al III-lea *De întrebuințarea semnelor*³³. Aceste „semne se întrebuințează la cuvinte și la închieturi”³⁴. Ele sunt denumite asemenea gramaticilor anterioare, prin calcuri lingvistice, dar și prin termenul din limba latină pentru unele dintre acestea și, bineînțeles, este redată între paranteze forma grafică:

„opritoarea sau comma” (,)

„opritoarea punctată sau semicolon” (;)

„doao puncturi sau colon” (:)

„puntul” (.)

„Semnele care la mai mari despărțituri a vreunei ziceri se întrebuințează” sunt tratate separat. Autorul simte că trebuie să facă distincție între semnele de punctuație pe care le folosim în interiorul propoziției și cele pe care le folosim în interiorul unui text:

„semnul întrebătoriu” (?)

„chiamătoriu sau minunătoarea” (!)

²⁸ Constantin Diaconovici-Loga, *op. cit.*, p. 167.

²⁹ *Ibidem*, p. 145.

³⁰ *Ibidem*, p. 150.

³¹ *Ibidem*, p. 150.

³² *Ibidem*, p. 145.

³³ Constantin Diaconovici-Loga, *op. cit.*, p.25 – 32.

³⁴ Cf. Radu Tempea, *op.cit.*

„semnul judecării” (-) este numită paranteza orizontală (explicativă)

„semnul inseriei” (') este numit apostrof care se folosea în locul cratimei, după regulile limbii române din acea perioadă, când înlocuia o literă prin pronunțarea într-o singură silabă

„semnul împreunătoriu (-) este cratima folosită după regula: „Când cuvântul în două rânduri se desparte, unde la curmătura cuvântului în rândul cel înaintea mergătoriu se pune semnul, iar cu cealaltă parte a cuvântului trecem la următorul rând”³⁵.

„cuprinzătoarea sau parentezul” ( )

„paragraful” (&)

„aducătoarea” („ ... „) (= ghilimelele)

„arătătoarea sau asterix” (*) folosită în notele de subsol: „cu acesta înșămnam mai jos ceale ce desvălesc înțelegerea celor mai sus puse, care acolo pentru cuprinderea locului mult și ca să nu rumpă înțelesul textului nu le-am putut pune”³⁶.

În 1822, când apare la Buda, *Gramatica românească pentru îndreptarea tinerilor*, le era destinată în special școlarilor și s-a menținut multă vreme printre manualele uzuale din școlile românești. Autorul urmărește cu consecvență modelul latin, dar soluțiile terminologice pe care acesta le dă nu sunt cele mai reușite, din cauza condițiilor menționate mai sus.

Diaconovici-Loga a căutat să fie clar, accesibil, prin mânuirea firească a limbii și prin ordonarea materialului. Este preocupat și de crearea unei terminologii moderne, pe baza împrumuturilor latino-romanice.³⁷ Particularitățile limbii literare din această perioadă se reflectă în aspectul fonetic și morfologic al neologismelor. Adaptarea lor la sistemul lexico-gramatical al limbii române a fost dificilă din cauza originii multiple, dar și din cauza lipsei unor norme lingvistice stabile.

Sușinem această demonstrație pornind de la constatarea Luizei și a lui Mircea Seche: „Cuvintele străine sunt asimilate la sistemul fonologic și morfologic al limbii care face împrumutul, dar în acest proces de asimilare forma prototipurilor joacă un rol hotărâtor în stabilirea formei cuvintelor împrumutate. De aceea, pătrunderea într-o limbă a unuia și aceluiași termen prin filiere deosebite (și prin urmare, de obicei, prin forme deosebite) duce adesea la existența pe terenul limbii împrumutătoare, a mai multor variante lexicale neologice”³⁸.

³⁵ Constantin Diaconovici-Loga, *op. cit.*, p. 31.

³⁶ *Ibidem*, p.32.

³⁷ *Vezi* Mihaela Marcu și Alexandra Iorgulescu, „Împrumuturi și calcuri în terminologia gramaticii lui Constantin Diaconovici-Loga”, în *Annales Universitatis Apulensis. Series Philologica*, p. 255.

³⁸ Luiza și Mircea Seche, „Despre adaptarea neologismelor la limba română literară (Unele considerații generale)”, I, LR, XIV, 1965, nr. 6, p. 678.

Semnalăm în gramatica lui Diaconovici-Loga câteva particularități ale adaptării fonetice și morfologice a neologismelor:

În poziție intervocalică *x* este adaptat ca *s*: „ausiliare”³⁹. Acest fenomen s-a petrecut sub influența limbii italiene sau ca o consecință a analogismului practicat de latiniști.

Grupul *ct* apare în neologisme provenite din latina literară, pătrunse direct sau prin filieră germană sau slavă: „active”. Forma cu *t* relevă proveniența italiană a cuvântului: „punct”, „adjective”.

Predomină formele cu *j* în loc de *i* a unor cuvinte, care redau, fie grafia din evul mediu, fie etimonul francez: „adjective”.

Africata *ge, gi* este înlocuită uni cu palatala *ghe, ghi* sub influența pronunției germane, rusești sau neogrecești, în exemple ca: „ghenitivul”, „gherundiu”.

Metafonia lui *o* apare în termenul „persoană” < lat. *persona*.

Închiderea vocalelor neaccentuate *o > u* este un fenomen frecvent în epocă, din pricina concurenței dintre vechi și nou în limbă: „articul”, „cujugare”.

Câteva neologisme redau grafia din latină: „numer” < lat. *numerus*.

Scrierea unor neologisme cu consoană dublă este argumentată prin modele latino-romane: „grammatica”.

În procesul de adaptare a neologismelor apar și variante morfologice.

Un fenomen morfologic des întâlnit în acest proces îl constituie ezitarea între două genuri, datorată prezenței a două forme de plural, în variație liberă: sg. „diftong” – pl. „diftonghi” (masculin), „diftonguri” (neutru); sg. „timp” – pl. „timpuri” (masculin), „timpuri” (neutru).

Pluralul în *-uri* pentru neutre îl concurează pe cel în *-e*: „verbe”, „verburi” (neutre).

În gramatica lui Diaconovici-Loga se menține neologismul ca dublură a termenilor românești, obținuți prin calchiere: „pronumele întrebătoare (interogative)”, „pronumele reducătoriu (relative)”, „numeri temeinici (cardinale)”, „numeri orînduitori (ordinale)”, „verbe ajutătoare sau auxiliare”, „verbe pătimitoare (pasive)”, „verbe lucrătoare (active)” etc.

În încercarea de a alcătui o terminologie gramaticală accesibilă elevilor de școală, cărora le era dedicată gramatica sa, Constantin Diaconovici-Loga nu renunță cu totul la procedeul de calchiere a termenilor.

Dacă împrumutul reprezintă o modalitate de îmbogățire a vocabularului pe cale externă, iar derivarea și compunerea reprezintă mijloace interne, calcul le combină pe cele două, adică modelul este străin și copierea lui se face apelându-se la materialul lexical existent în limbă. S-a recurs la calc din două motive: pe de o parte, pentru a se evita un număr prea mare de împrumuturi, din cauza gradului

³⁹ Constantin Diaconovici-Loga, *Gramatica românească pentru îndreptarea tinerilor*, 1822; Text stabilit, prefață, note și glosar de Olimpia Șerban și Eugen Dorcescu, Timișoara, 1973, p. 91.

redus de cunoștințe în rândul populației, și, pe de altă parte, datorită tendinței puriste a intelectualilor epocii.

Uneori au fost calchiate mai multe sensuri ale aceluiași termen. De exemplu, „pricinuitoare” este termenul folosit de Dimitrie Eustatievici pentru *acuzativ* (lat. *accusativus*, fr. *accusatif*), dar și pentru *cauzală* (lat. *causalis*, fr. *causal*). Diaconovici-Loga utilizează numai cel de-al doilea sens⁴⁰.

Calcul a fost favorizat atunci când modelul și corespondentul său din română proveneau din aceeași rădăcină sau din același etimon. Nominativul (lat. *nominativus*; *nomino*, -are) a fost denumit: „cădere numitoare”⁴¹, „cădere numeață”⁴², „numitoriu”⁴³.

Tot calchiată rămâne și nomenclatura consoanelor din gramatica lui Diaconovici-Loga: „buzoase” (= labiale), „dînțoase” (= dentale), „gâtoase” (= guturale), „limboase” (= linguale).⁴⁴

În denumirea modurilor verbului, Loga apelează la derivate create pe teren românesc, însoțite de termenul corespunzător, adaptat prin împrumut direct din latină: „mod arătătoriu – indicativ”, „mod demîndătoriu – mandativ”, „mod împreunătoriu – cunjunctiv”, „mod pofțitoriu – optativ”, „mod nehotărîtoriu – infinitiv”⁴⁵.

Autorul gramaticii din 1822 aduce elemente noi în terminologia gramaticală, folosindu-se de corespondentul de origine latină, de cele mai multe ori adaptat normelor fonetice ale limbii române: „(treaptă) cumpănătoare – comparativă”, „(treaptă) covîrșitoare – superlativă”; „pronume fățești – personale” etc.

Constantin Diaconovici-Loga a fost un latinist moderat, mai cumpătat decât Paul Iorgovici, nu a încercat să impună forțat formele latine ale termenilor gramaticali, ci acestea au fost însoțite de terminologia populară, deja învechită pentru prima jumătate a secolului al XIX-lea, dar situația se explică prin faptul că autorul *Gramaticii românești pentru îndreptare tinerilor* se adresează, în principal, școlărilor. Față de Radu Tempea, care mai păstrase ceva din terminologia intens calchiată de la sfârșitul secolului al XIX-lea, Diaconovici-Loga românizează și romanizează integral terminologia gramaticală românească. Pentru a fi sigur că se face înțeles și pentru a nu crea confuzii, scrie între paranteze termenul latinesc: „pronumele fățești (personale)”; „pronume stepânitoare (posesive)”; „verburile ajutătoare (ausiliare)”; „modul nehotărîtoriu (infinitiv)”; „verburile pătimitoare sau pasive”; „verburile deduse (derivate)”; „cjugții legătoare sau copulative” etc.

⁴⁰ *Ibidem*, p.142.

⁴¹ Dimitrie Eustatievici Brașoveanul, *Gramatica românească*, 1757; Ediție, studiu introductiv și glosar de N. A. Ursu, București, 1969, p. 33 și Ienăchiță Văcărescu, *Observații sau băgări de seamă asupra regulilor și orânduielelor gramaticii românești*, Viena, 1787, p. 24.

⁴² Ion Budai-Deleanu, „Temeiurile gramaticii românești”, în *Scieri lingvistice*, București, 1970, p.49.

⁴³ Constantin Diaconovici-Loga, *op. cit.*, p. 60.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 40.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 92.

Autorul acestei lucrări aduce ca element de noutate în domeniul terminologiei gramaticale românești chiar termenul corespondent de origine latină, de cele mai multe ori adaptat normelor fonetice românești: „treaptă cumpănătoare – comparativă”; „treaptă covârșitoare – superlativă”; mod pofitoriu – optativ”; „timpul de acum – prezentul”; „timpul nesevârșit – imperfectul” etc.

BIBLIOGRAFIE

- Budai-Deleanu, Ion, *Scrieri lingvistice*. Text stabilit și glosar de Mirela Teodorescu. Introducere și note de Ion Gheție, București, 1970.
- Buzoianu, Loredana-Liliana, *Similarities and differences between the Romanian Grammar of Constantin Diaconovici-Loga, 1973 and The Orthography of Constantin Diaconovici-Loga, 1818*, în *Journal of Romanian Literary Studies*, 15 (2018), p.130-139.
- Coteanu Ion și Dănăilă Ion, *Introducere în lingvistica și filologia românească*, București, 1970.
- Diaconovici-Loga Constantin, *Gramatica românească pentru îndreptarea tinerilor*, Buda, 1822. Text stabilit, prefață, note și glosar de Olimpia Șerban și Eugen Dorcescu, Timișoara, 1973.
- Eustatievici Brașoveanu Dimitrie, *Gramatica românească, 1757*. Ediție, studiu introductiv și glosar de N.A. Ursu, București, 1969.
- Marcu Mihaela și Iorgulescu Alexandra, *Împrumuturi și calcuri în terminologia gramaticii lui Constantin Diaconovici-Loga*, în *Annales Universitatis Apulensis. Seria Philologica*.
- Seche Luiza și Mircea, *Despre adaptarea neologismelor la limba română literară. (Unele considerații generale)*, I, în *Limba română*, XIV, 1965, nr. 6, p.677-688.
- Tempea Radu, *Gramatica românească*, Sibiu, 1797.
- Țâra, Vasile, C. *Diaconovici-Loga și problemele limbii române literare*, în „Constantin Diaconovici-Loga”, culegere îngrijită de Ion Iliescu, Timișoara, 1971.
- Văcărescu Ienăchiță, *Observații sau băgări de seamă asupra regulelor gramaticii românești*, Viena, 1787.

CONSTANTIN DIACONOVICI-LOGA – PIONEER FOR ROMANIAN GRAMMATICAL TERMINOLOGY

Abstract

In the present article, we propose to bring to the attention of younger researchers a brief presentation of the contribution of the Banatian scholar Constantin Diaconovici-Loga to the development of Romanian grammatical terminology, as we pay tribute to 170 years since the publication of the Romanian Grammar for the guidance of young people. The terminology proposed by him takes important steps in the evolution of the Romanian literary language by *românizing* and *romanizing* the grammatical terminology from the beginning of the 19th century. The novelty consists in the fact that it introduces the corresponding term of Latin origin, most often adapted to Romanian phonetic norms.

Universitatea Ovidius din Constanța
Aleea Universității, nr. 1

